

Závěr

Publikace Ústav Edvarda Beneše v letech 1950–1964 je vůbec prvním pokusem o komplexní zmapování historie této exilové instituce. Dosud o ní byly v literatuře pouze dílčí zmínky. Osobitým přínosem práce o Ústavu proto bylo zejména využití kopií dosud nepublikovaných archivních dokumentů, jejichž originály získala po smrti Jaromíra Smutného Kolumbijská univerzita v New Yorku. Analyzováním rozsahu a obsahu uvedených materiálů se podařilo nastínit charakteristiku celého fondu. Mohly být tedy využity dobové úřední dokumenty o činnosti ÚEB, ale i soukromé deníky a korespondence. Zvláště si zaslouží pozornost dosud nepublikované rukopisy Jaromíra Smutného, vzpomínky na Edvarda Beneše a Jana Masaryka. V práci prezentované dokumenty a texty snad mohou pomoci dalším badatelům lépe se orientovat v problematice daného období soudobých československých dějin a inspirovat je v další práci.

Konkrétně se v knize podařilo doplnit a lépe objasnit dosud známá fakta o příchodu hlavních osobností Ústavu do západní Evropy po únoru 1948. Rovněž je poměrně přesně zachyceno následující období, kdy se budoucí zakladatelé ÚEB začali usazovat v Londýně a při svých častých schůzkách diskutovali o své budoucnosti a o spolupráci v rámci formujícího se exilu. Důraz byl pochopitelně kladen na roli Benešova prezidentského kancléře Jaromíra Smutného. Právě on inicioval na Benešovo přání vznik Ústavu, což potvrdily dochované archivní materiály. Smutný se stal paradoxně i „omezujícím faktorem“ v činnosti Ústavu. Pro mnohé exulanty se stal nedůvěryhodným pro svou spolupráci s Klementem Gottwaldem v pozici jeho kancléře po abdikaci prezidenta Beneše. Smutný v této roli zůstal několik dalších měsíců aktivním účastníkem domácí politické scény. Tento stav byl svým způsobem výhodný pro Beneše, Gottwalda, ale nejvíce pochopitelně pro něj osobně. Mohl totiž poměrně bez problémů připravit svůj odchod s rodinou do exilu. Tuto etapu života Jaromíra Smutného se podařilo nově doplnit a obohatit o další fakta.

Co nejdetailněji byla popsána i role ostatních spoluzakladatelů Ústavu. Formálního člena Vojty Beneše, významného lékaře Františka Smetánky, aktivního Jaroslava Stránského i komplikovaného a nestabilního Lva Sychravy. Zejména osobnost Františka Smetánky nebyla v souvislosti s ÚEB příliš známá. Uvedené osobnosti vytvořily spolu s Jaromírem Smutným první Kuratorium ÚEB. Opomenuty nebyly ani méně známé role Jana Opočenského a Karla Lisického, pozdějších členů Kuratoria. Nahradili v něm v průběhu let Vojtu Beneše a Lva Sychravy. O jejich přínosu pro činnost Ústavu byly dosud v odborné literatuře prezentovány pouze minimální informace.

Nepodařilo se bohužel úplně přesně objasnit konkrétní rozsah finančních částek, které Jaromír Smutný investoval v průběhu čtrnácti let do chodu celé instituce, případně utratil sám nebo poskytl svým spolupracovníkům k zabezpečení jejich soukromých potřeb. Tyto podrobné informace by mohl poskytnout pouze londýnský bankovní ústav, kde bylo tzv. Benešovo konto zřízeno. Z těchto důvodů není doloženo a popsáno hospodaření ÚEB ve většině let jeho existence. Na základě využití dosud nepublikovaných archivních materiálů Ústavu publikace dokazuje, že z peněz Edvarda Beneše uložených v Londýně byl Smutným zakoupen dům na Gwendolen avenue. Ten zůstal soukromým majetkem rodiny Smutných až do 70. let 20. století, kdy jej prodali. Sídlo ÚEB na ulici Hans Place bylo v domě, který je v části archivních materiálů soukromé povahy (deník Jaromíra Smutného z let 1950 až 1951) označován za koupený. V pramenech institucionální povahy (Kronika ÚEB) byla stejná budova označována za pouze pronajatou. Tento rozpor se bohužel nepodařilo objasnit. Na základě citovaných pramenů a dokumentů se však lze oprávněně domnívat, že větší část finančních prostředků z tzv. Benešova konta utratil Jaromír Smutný s rodinou pro svou potřebu. Otázka financí Ústavu z prostředků Edvarda Beneše byla zároveň dalším zásadním problémem, který činnost instituce omezoval. Pro řadu Čechů a Slováků žijících v exilu a bojujících o základní existenční potřeby byl Smutný disponující Benešovým kontem „solí v očích“ a výše zmíněného účtu námětem různých fám. Ústavu se však i přesto podařilo vytvořit ojedinělé materiální zázemí, které lze vyhodnotit jako velmi zajímavé a v exilových podmínkách potřebné. Jak předložená práce popisuje, konala se v něm řada významných akcí a pravidelných schůzí různých exilových organizací. Právě historie těchto londýnských organizací Čechů a Slováků je určitě jednou z dalších badatelských výzev do budoucna.

Kniha se pochopitelně snažila zaměřit zejména na samotnou činnost ÚEB. Autor analyzuje skladbu a četnost aktivit organizovaných Ústavem. Ty se obdobně jako u všech ostatních československých exilových organizací postupně omezovaly. Upadající zájem exulantů, jejich poměrně vysoký věk a skepse z dlouhotrvajícího exilu, osobní spory a zejména absolutní propojení jakýchkoliv aktivit ÚEB s osobou Jaromíra Smutného přinesly po jeho smrti úplný zánik v té době již jen formálně fungující instituce. Hlavní náplní čtrnácti let, během kterých Ústav existoval, se staly každý měsíc pravidelná členská shromáždění spojená s přednáškou. Tyto akce měly v prvních letech činnosti solidní účast v rádech několika desítek posluchačů. Součástí bývala i diskuse, která se mnohdy pro velký zájem musela opakovat i v dalších termínech. Rovněž spektrum témat se zprvu příliš nelišilo. Převažovala únorová krize v Československu v roce 1948, mnichovské události z roku 1938, česko – slovenské a česko – německé vztahy. Bohužel doslovné znění přednášek se

nedochovalo. Výjimku tvořilo pouze několik odpřednášených textů, které byly později upraveny a vydány ve formě článků apod. Bezesporu zajímavým faktem je to, že se do přednáškových aktivit zapojili i cizinci vystupující anglicky. Činnost Ústavu proto měla i mezinárodní rozsah.

Naopak to, co se Ústavu nepovedlo realizovat v plné šíři, byla hlubší spolupráce s představiteli ostatních středoevropských protikomunistických exilových skupin. Výjimku tvořila pouze tři vystoupení zástupců Jugoslávie, Bulharska a Albánie o situaci v jejich národních exilech na půdě ÚEB. Lze tedy konstatovat, že právě hodnocení působení středoevropských protikomunistických exilových organizací v Londýně by si zasloužilo do budoucna samostatné zpracování. S přibývajícimi roky postupně přednášky Ústavu začaly sloužit spíše k setkávání staré exilové generace než ke vzdělávání a předávání nových vědeckých poznatků.

Samostatný prostor v podobě jedné kapitoly získala edice Ústavu Doklady a rozpravy. Vůbec poprvé byla představena komplexně, jako ucelený přehled obsahů jednotlivých dílů. Jedná se z větší části o vzpomínky a názory exilových osobností z prostředí ÚEB na klíčové mezníky soudobých československých dějin první poloviny 20. století. Kromě českých a slovenských členů a sympatizantů Ústavu do Dokladů a rozprav přispěli i cizinci, kteří se badatelsky věnovali tématům z české, resp. československé historie. Tématem, které dominovalo, se stal pochopitelně komunistický puč v Československu v únoru 1948. Vzpomínky na ně vycházely ve zmíněné edici průběžně, dosud nebyly uceleně a komplexně prezentovány. Stejně jako jiná obdobná exilová literární produkce, museli se i autoři Dokladů a rozprav obejít bez přístupu k domácím archivním pramenům. Přes tento handicap je však tato tištěná retrospektiva z produkce Ústavu velmi cenná a autentická. Edice by si určitě zasloužila od dalších badatelů samostatnou hlubší analýzu v kontextu s poukazem na ztrátu části intelektuální elity národa po únoru 1948.

Osobnosti, které pro Ústav psaly, pro něj většinou i přednášely. Osudy mnoha z nich zatím nebyly příliš podrobně badatelsky zkoumány a prezentovány. Tyto informace se snad podařilo úspěšně doplnit a v některých případech nově zpracovat biografické údaje téměř všech těchto osobností, které s ÚEB v průběhu let spolupracovaly. V písemné nebo pouze v odpřednášené formě pro Ústav autoři připravili témata z oblasti politiky, historie, ekonomie, kultury, lékařství, ale třeba i z biologie. Právě tento ucelený přehled osobností a témat, kterými se zabýval při své činnosti ÚEB, nebyl zatím nikým zpracován. I když ke konci existence ÚEB již rozsah, kvalita a zejména četnost příspěvků neodpovídaly počáteční intenzitě, zasloužili si jednotliví autoři v této knize svůj prostor. Vznikla tak samostatná

kapitola, kterou lze charakterizovat jako velice zajímavý a pestrý přehled Čechů, Slováků, československých Němců, ale i cizinců, kteří svou činností aktivně podpořili práci Ústavu. Řada z těchto osobností měla později ve svých oborech evropský či dokonce světový význam a dělaly tím čest své původní vlasti. Z nejvýznamnějších je nutno připomenout ekonoma Jana Viktora Mládku, politologa Josefa Korbela, historika Zbyňka Zemana nebo alespoň dílčí spolupráci Ústavu s malířem Františkem Kupkou. Řada osobností, jejichž biogramy jsou v knize uvedeny, by si proto za své aktivity v československém exilu zasloužila větší prostor a samostatné zpracování svých životních osudů. V době heuristiky a následného zpracovávání podkladů o londýnském Ústavu se rovněž podařilo doplnit fakta z listinných materiálů využitím metod orální historie. Zachyceny byly výpovědi posledních žijících svědků událostí, kteří přímo spolupracovali s Jaromírem Smutným a spol. Jednalo se o Medu Sokolovou-Mládkovou a Petra Hrubého. Svými vzpomínkami přispěli i potomci členů ústavu nebo jejich známí, např. Martin Jan Stránský. Jejich autentická svědectví se stala zajímavou součástí publikace a oživením tématu o osobní a dosud nepublikované postřehy o ÚEB i obecně o poúnorovém exilu. Uvedení respondenti rovněž nabídli možnost využití svých rodinných archivů s dosud nepublikovanými materiály.

Podařilo se vůbec poprvé blíže charakterizovat organizační strukturu ÚEB. Ústav měl totiž zřejmě jako jediná exilová organizace po roce 1948 badatelské a odborné ambice. Snažil se inspirovat obdobnými institucemi, zejména Ústavem TGM ze třicátých let 20. století. Smutný a ostatní zakladatelé ÚEB v něm viděli paralelu se svým posláním. Podařilo se proto ukázat na částečnou podobnost vzniku obou institucí, byť každá z nich působila v naprosto odlišných podmínkách. Vybudování Ústavu v exilu od samotného počátku pochopitelně limitovalo jeho rozvoj, činnost i organizační strukturu. Kromě Kuratoria, které mělo ÚEB řídit, byly ustaveny pracovní výbory a komise. Ty se však začaly scházet velmi nepravidelně, poté sporadicky a nakonec vůbec. Ukazoval se totiž pro exil tradiční jev, kdy všechny organizace bojovaly s klesajícím zájmem. V tomto ohledu se Ústav nijak nelišil od ostatních zahraničních organizací Čechů a Slováků. Omezování odborné činnosti bylo způsobeno zcela prozaickými problémy. Exulanti si totiž museli shánět zaměstnání, bydlení a zajišťovat mnohdy i základní materiální existenci. Nezanedbatelnou roli hrál rovněž jejich zvyšující se věk.

Zpracovávání všech dostupných informací o ÚEB rovněž ukázalo, že jeho členové byli většinou aktivní ve větším počtu exilových organizací. Přednost však dávali práci pro rozhlasovou stanici Svobodná Evropa, která jim skýtala možnost věnovat se protikomunistické činnosti a zároveň byla vítaným zdrojem příjmů.

V této publikaci o londýnském Ústavu se podařilo také zcela konkrétně upozornit na proklamovanou snahu jeho zakladatelů podporovat mladou generaci v československém exilu. Jaromír Smutný s kolegy se v Londýně scházeli s vedením studentského časopisu Skutečnost z Ženevy a snažili se o vzájemnou spolupráci. Dohodli se, byť krátkodobě, na finanční podpoře Skutečnosti ze strany Smutným řízené instituce. Kontakty Ústavu a Skutečnosti byly již dříve zmíněny v pracích Viléma Prečana. Kniha tyto údaje doplnila a také upřesnila. Poukázala zejména na zcela odlišné pohledy starší a mladší generace na směřování celého exilu. Mladí exulanti pochopitelně odmítali neustálé politicky motivované spory z minulosti a také měli na některá choulostivá témata méně ostré názory. Jednalo se na příklad o způsob a provedení tzv. odsunu Němců z Československa, ke kterému měli výhrady. Politickou generaci Jaromíra Smutného rovněž kritizovali za vinu na komunistickém převratu v Československu v roce 1948. Z těchto důvodů i díky dalším sporům se proto Ústavu, ale i ostatním exilovým organizacím nepodařilo příliš oslovit mladou generaci Čechů a Slováků a navázat s nimi v exilu maximálně efektivní spolupráci. Ukázalo se, že úsilí generace zakladatelů Ústavu, kteří chtěli zejména udržet demokratický odkaz T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika, je v nových podmínkách těžko udržitelné.

Z komplexního pohledu se Jaromíru Smutnému s kolegy podařilo prostřednictvím Ústavu vybudovat specifickou exilovou instituci. Ta v letech 1950-1964 usilovala o pozici badatelského a vzdělávacího centra. Podařilo se sice vytvořit adekvátní materiální zázemí, ale naplnit všechny cíle se Ústavu nepodařilo. Citelně chyběly osobnosti, které by se postupně etablovaly v jeho orgánech, a také chuť, elán a zdraví jednotlivých členů k rozvíjení činnosti zmíněné instituce. Ústav se rovněž minimálně otevřel vnějším neexilovým vlivům a osobnostem, které by ho mohly více přiblížit podobě moderní vědecké instituce. S tím souvisí i absence snah o získání finančních prostředků na činnost z různých grantů a nadací, které již tehdy existovaly. Vedení ÚEB se mělo o tyto aktivity alespoň pokusit. Každopádně lze projekt Ústavu považovat za velmi zajímavý a ojedinělý pokus uchovat přes všechny problémy a nedostatky ideály československých demokratických tradic pro další generace. Ostatně některá témata, kterými se Ústav zabýval, jsou dodnes živým politickým problémem.